

BRANKO TOŠOVIĆ (Grac)

KORELACIJA KAO TEORETSKI PROBLEM

0. Odnosi u jeziku su veoma složeni, kompleksni i raznovrsni. Oni imaju nekoliko globalnih aspekata, a mi izdvajamo denotaciju, nominaciju, aplikaciju, klasifikaciju i deskripciju.

I

1. Denotacija korelacije (odnos kao denotat i kao signifikat) zahtijeva odgovor koji je teško dati: šta je odnos. U okviru semantike primitiva i kognitivne lingvistike ističe se da odnos spada u koncepte koji se dalje ne mogu tumačiti a da se ne uđe u zatvoreni krug. Jedno od najtežih pitanja glasi: je li ovaj pojam elemenat denotacije ili signifikacije. Ako se tvrdi da su odnosi realije, oni čine denotat (referent, ekstencional). Ukoliko odnosi realno ne postoje, odnos treba svrstati u signifikate (pojmove, koncepte, intencionalne). Može se dokazivati da je odnos i denotat i signifikat. Susreće se takođe dvostruki nihilistički pristup: 1. da odnosa uopšte nema, 2. da realno ne postoji ništa drugo osim odnosa.

2. Kada je u pitanju drugi aspekt — nominacija, nude se dvije mogućnosti: a) da se odnos eksplicira, b) da se ovaj pojam ne leksikalizuje, jer se podrazumijeva da se radi o njemu. Prvi pristup generiše eksplicitnu nominaciju, drugi implicitnu. Eksplicitna nominacija nastaje ukoliko, recimo, neku vezu nazovemo odnosom, korelacijom, relacijom i sl. Implicitna nominacija dolazi u slučajevima kada se ne upotrebljava korelaciona leksema, ali je jasno da je riječ o odnosu. Nominaciju korelacije odlikuje velika raznolikost, neizdiferenciranost značenja, nepreciznost i sloboda upotrebe.

Primarnu nominaciju čine korelome *odnos*, *korelacija*, *relacija* i *interakcija*. Sekundarna nominacija obuhvata riječi koje su na nižem teorijskom, frekvencijskom i taksonomijskom nivou. Ovdje spada *veza*, *ovisnost*, *zavisnost*, *povezanost*, *vezanost*, *uzajamnost*, *uslovljenost*, *uvjetovanost*, *opreka*, *opozicija*, *konkurencija* i dr. Pitanje da li osnovne korelome treba razgraničavati ili ih ostaviti za slobodno (široko) tumačenje i primjenu je još

uvijek otvoreno. Ako bi trebalo vršiti diferencijaciju, najcjelishodnije bi bilo pod *odnosom* podrazumijevati opštu kategoriju povezanosti, pod *relacijom* jednosmjernu vezu udesno ($A \rightarrow B$) ili ulijevo ($A \leftarrow B$), pod *korelacijom* svaku dvosmjernu vezu ($A \leftrightarrow B$), a pod *interakcijom* dvosmjernu dinamičku vezu ($A \leftrightarrow B$). Iz ovakvog pristupa slijedile bi i precizne definicije navedenih pojmova.

3. Treći aspekt — aplikacija nominacije obuhvata način i obim upotrebe korelacione leksike. Na ovom planu vlada veliko šarenilo, kako u okviru pojedinih jezika tako i u svakoj konkretnoj realizaciji.

4. Četvrti aspekt je klasifikacija — postupak kojim se utvrđuju tipovi odnosa koje obrazuju jezičke jedinice i fenomeni, a prije svega forme, značenja, kategorije i funkcije. Postoji velik broj odnosa¹ pa je neophodno utvrditi koji opšti parametri leže u njihovoj osnovi. Mi smo došli do zaključka da bi to mogli biti: 1. aksiologičnost, 2. dimenzionalnost, 3. dinamičnost, 4. disciplinarnost, 5. eksplicitnost, 6. normativnost, 7. hijerarhiziranost, 8. homogenost, 9. kompleksnost, 10. kontaktnost, 11. kontrastnost, 12. kvantitativnost, 13. modulativnost, 14. obligatornost, 15. operacionalnost, 16. realnost, 17. segmentarnost, 18. stratificiranost, 19. usmjerenost, 20. zavisnost i 21. dominantnost.

Aksiologičnost. Dati parametar podrazumijeva subjektivnu ocjenu neke korelacije. Ovdje spadaju sljedeće vrste odnosa: važan, relevantan, fundamentalan, pozitivan, negativan, primaran, sekundaran, jasan, čisti i sl.

Dimenzionalnost. Ovaj parametar ukazuje na neku od korelacionih dimenzija. Postoji niz dimenzionalnih odnosa sa nazivima koji se razlikuju u nijansama: (a) paradigmatiski, vertikalni, selektivni, in absentia, konjunktivni, ili — ili, sinkretički, sistemski, padežni, (b) sintagmatiski, horizontalni, kombinatorni, in praesentia, linearni, strukturni, disjunktivni, i — i, (c) prostorni, vremenski, (d) simetrični, (e) centralni, periferni, (f) pozicioni, (g) proporcionalni, (i) izolovani, (k) jednodimenzionalni, višedimenzionalni, (l) figurativni (trouglasti, kvadratni, sferni).

Dinamičnost. Svi se odnosi mogu razmatrati sa aspekta onoga što preovladava u njima: da li dinamika, statika, aktivnost ili pasivnost. U tipologiji korelacionog dinamizma izdvajaju se dinamički, statički, aktivni, pasivni odnosi.

Disciplinarnost. Svaka oblast ljudske djelatnosti generiše određenu vrstu korelacije. Izdvajaju se dvije velike grupe: monodisciplinarni (lingvistički/jezički, logički, matematički, sociološki...) i multidisciplinarni (sociolingvistički, logičko-jezički...) odnosi.

Eksplicitnost. Odnosi mogu imati eksplicitni i implicitni karakter, mogu biti realni i potencijalni. Eksplicitnost dolazi onda kada postoje jasna

¹ U knjizi *Korelaciona sintaksa* spominje se oko 600 vrsta (Tošović 2001).

forma izražavanja ili ispoljavanja odnosa. Implicitnost se pojavljuje u slučajevima skrivenog postojanja neke korelacije.

Normativnost. Odnosi se mogu posmatrati sa aspekta normativnosti. Polazno razgraničenje dolazi u formi izdvajanja pravilnog i nepravilnog. Pri takvoj valorizaciji odnos se ne proglašava pravilnim ili nepravilnim, već neki njegov član.

Hijerarhiziranost. Veoma često u odnosima se može naći ono što je taksonomijski više ili niže. Na ovome planu izdvajaju se (a) klasifikacioni, hiperonimijski, hiponimijski, rodovski, vidski, invarijantni, varijantni, gradualni odnosi, (b) odnosi koordinacije i subordinacije.

Homogenost. U međusobnu vezu mogu stupati elementi jednog ili različitih sistema. Pri tome nastaju (a) homogeni, heterogeni, istorodni, raznorodni, (ne)kompatibilni, komplementarni, sinonimijski, istoznačni odnosi, (b) odnosi jednakosti.

Kompleksnost. U zavisnosti od obima koji se obuhvata i kompleksnosti veze izdvajaju se prosti i složeni, jednoobrazni i raznoobrazni, sistemski i slučajni, konkretni i apstraktni, globalni i osnovni odnosi.

Kontaktnost. Članovi korelacije obrazuju različite vrste kontakata. Na ovoj ravni odnosi mogu biti, prije svega, direktni ili indirektni.

Kontrastnost. U interakciju mogu stupati članovi koji su suprotstavljeni jedni drugima, koji izazivaju konflikt, protivrječnost. Pri tome nastaju (a) kontrastni (antonimijski), opozicioni, diferencijalni, homonimični, višeznačni, komparativni, kontrarni odnosi, (b) odnosi protivrječnosti, suprotnosti, isključivanja.

Kvantitativnost. Korelacije se mogu razmatrati sa gledišta broja članova koji stupaju u međusobnu vezu. Postoje (a) jednočlani, dvočlani, višečlani, grupni, kolektivni, individualni, puni odnosi, (b) odnosi obima, trajanja. Minimalni odnos nastaje u binarnoj vezi, maksimalni u beskonačnosti.

Modulativnost. Odnosi se mogu tumačiti kao realna pojava ili kao pojava na nivou apstrakcije. Ovaj parametar pravi osnovno razgraničenje između prirodnog (konkretnog) i modulativnog odnosa (odnosa kao apstraktne predstave u shemi, modelu).

Obligatornost. Svaka korelacija ima različit stepen obaveznosti te se može izdvojiti obavezni (obligatorni), neobavezni (fakultativni), uzualni, okazionalni, proizvoljni odnos.

Operacionalnost. U bilo kojoj konkretnoj realizaciji odnos je rezultat određenog postupka, operacije, transformacije ili modifikacije. Na ovome planu izdvajaju se transformativni, derivacioni, operacioni, neutralizovani odnosi.

Realnost. Odnosi mogu biti (ne)realni, (ne)mogući, (ne)realizovani, utvrđeni, obilježeni, živi, mrtvi, objektivni, subjektivni, modalni, apsolutni, relativni.

Segmentarnost. U vezu može stupati (a) cjelina A i cjelina B, (b) dio cjeline A i dio cjeline A, (c) dio cjeline A i dio cjeline B. Pri tome nastaju (ne)potpuni, cjeloviti odnosi, (b) odnosi dijela i cjeline.

Stratificiranost. Svaki jezički nivo (fonetski, fonološki, leksički, morfološki, sintaksički i dr.) stvara osoben sistem odnosa. Oni mogu biti homogeni i heterogeni. U prvu grupu spadaju fonetski, fonološki, ortografski, ortoepski, leksički, frazeološki, semantički, derivacioni, gramatički, morfološki, sintaksički, tekstualni odnosi. Drugu grupu čine morfonološki, leksičko-gramatički, morfosintaksički odnosi.

Usmjerenost. Binarne odnose odlikuje jednosmjernost ($A \rightarrow B$, $B \rightarrow A$) i(li) dvosmjernost ($A \leftrightarrow B$). U tročlanim ili višečlanim odnosima broj pravaca se povećava onoliko koliko se povećava broj članova (višečlani odnosi). Veze mogu imati (i)reverzibilan karakter. Postoje refleksivni, tranzitivni, transpozitivni i orijentacioni odnosi.

Zavisnost. U jezičkim korelacijama uvijek je prisutna određena mjera obaveznosti te se one mogu razmatrati sa aspekta zavisnosti korelata. Na ovome planu osnovno razgraničenje dolazi u formi zavisnih i nezavisnih odnosa. Izdvajaju se takođe (a) uslovljeni, iznuđeni, vezani, posesivni odnosi, (b) odnosi implikacije. Nezavisni odnosi mogu se okarakterisati kao slobodni, ravnopravni, a zavisni kao vezani, iznuđeni, neravnopravni.

Dominantnost. Sve što postoji u jeziku svodi se, u principu, na četiri dominante: formu, značenje, kategoriju i funkciju. Ove dominante obrazuju dva osnovna odnosa: homogeni i heterogeni. Homogene odnose stvara forma sa formom, značenje sa značenjem, kategorija sa kategorijom, funkcija sa funkcijom. Heterogeni odnosi nastaju u vezi forme i značenja, forme i kategorije, forme i funkcije, značenja i kategorije, značenja i funkcije, kategorije i funkcije.

II

5. Peti aspekt — deskripcija podrazumijeva način na koji se tumače jezički odnosi. Postoji deskripcija sa definicijom i deskripcija bez definicije. U deskripciji sa definicijom prvo se daje tačna determinacija jezičkog odnosa o kome se govori, a zatim se on opisuje. U deskripciji bez definicije korelaciona terminologija (*odnos*, *korelacija*, *relacija*, *veza* i sl.) koristi se bez bilo kakvog objašnjenja i(li) definisanja. U većini lingvističkih ispitivanja to je najčešći slučaj. Na širem planu mogu se izdvojiti dvije vrste deskripcija: opštelingvistička i stratifikaciona.

6. Teoretski aspekti jezičkih odnosa različito su zastupljeni u pojedinim lingvističkim školama i pravcima. Oni su najviše bili predmet interesovanja u strukturalističkom učenju (posebno u glosematici), fonološkom pravcu, binarizmu i teoriji dubinskih padeža. Najoriginalnije poglede imali su Ferdinand de Saussure, N. S. Trubetzkoy, Luis Hjelmslev, Roman Jakobson, Noam Chomsky i Charles Fillmore. A sve je počelo sa Aristotelovim opštim kategorijama, među kojima se nalazio i odnos (suština ili supstanca, kvantitet, kvalitet, mjesto, vrijeme, odnos, položaj, stanje, radnja, patnja).

7. Opštelingvistička primarna deskripcija je zastupljena u našoj lingvistici onako kako mala nacionalna nauka o jeziku može da prati opšte svjetske tokove i koliko je u stanju da se na tako velikom planu angažuje. Uz sva ograničenja postoje vrijedna teoretska zapažanja. Posebnu pažnju zaslužuju radovi Aleksandra Belića, koji je u tumačenju jezičke prirode i jezičkog razvitka iznio niz pogleda na korelacije u jeziku, prije svega na opštelingvističkom planu. On je jedan od rijetkih jugoslovenskih lingvista koji je pokušao dati definiciju jezičkih odnosa: „Odnos je unutrašnje značenje koje se razvija bilo među rečima bilo među rečenicama u vezi sa njihovim uzajamnim značenjima ili funkcijama“ (Belić 1998: 307). Belić dodaje da je odnos nešto što se otkriva mišlju među predstavama predmeta ili predstavama uopšte, a ne nešto što se pomoćnim riječima, obličkim riječima, završecima ili kako drukčije u njih unosi.

8. Poseban tip korelacionog opisa predstavlja stratifikaciona deskripcija. Ona se koncentriše na odnos kao hijerarhiziranu kategoriju koja se realizuje na jednom ili više jezičkih nivoa. Pojam odnosa (korelacije) pokazao se veoma produktivnim u fonologiji. Na ostalim nivoima pažnja je manje koncentrisana na teoretska pitanja, a više na praktična.

I na ovome planu u našoj se lingvistici izdvaja Aleksandar Belić. Poglede na jezičke odnose on je najdosljednije i najproduktivnije primijenio u tumačenju vremenskih odnosa, tačnije u teoriji sintaksičkog indikativa i relativa. Drugi značajan doprinos dao je Jovan Vuković radom „Sistem srpskohrvatskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međuodnosima (korelacijama)“ jer je u jugoslovenskoj sintaksi ovo istraživanje najviše korelaciono orijentisano (Vuković 1967).² Vrijedan prilog korelacionoj deskripciji predstavlja članak Mihaila Stevanovića „Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije“ (Stevanović 1972), iako se u njemu sužava

² Analizu Vuković otvara opštim stavom o glagolskim međuodnosima: „Svaki glagolski oblik u datom jeziku funkcioniše u složenom spletu međuodnosa na planu značenjskih kategorija: vremenskih, modalnih, aspekatskih i kategorije glagolskog roda. Posmatrati jedan glagolski oblik u svim vidovima njegove upotrebe, znači pronalaziti mu sve njegove vrednosti koje ga karakterišu po odnosima prema drugim oblicima, pronalaziti mu diferencijalne momente prema kom drugom, i prema kojim drugim oblicima na kom bilo planu od ovde obeleženih značenjskih kategorija...“.

pojam sintaksičke opozicije na odnos ekvivalencije („identičnosti značenja“, kako na pojedinim mjestima kaže Stevanović), kompatibilnosti i transpozitivnosti (na upotrebu jednog oblika umjesto drugog s istim značenjem). Originalne korelacione poglede imao je Đorđe Kostić. On je pisao o (1) odnosu statičnosti i nepoznatog, (2) vezi imenice i glagola, (3) prožetosti opšteg i pojedinačnog značenja, (4) povezanosti, jedinstvu i istovremenosti realizacije imenskog i glagolskog značenja (Kostić 1987).

III

9. Doprinos teoretskom tumačenju intralingvističkih odnosa dao je i Pavle Ivić, prije svega tumačenjem fonološkog binarizma. Vjerovatno se neće pogriješiti ako se kaže da niko nije Romana Jakobsona, jednog od najvatrenijih pristalica korelacionog pristupa, tako „secirao“ i tako kritički, ali dobronamjerno, analizirao kao Pavle Ivić.

10. Ocjenu Jakobsonovog pogleda na fonološke korelacije on je dao u opširnom radu „Roman Jakobson i razvoj fonologije“, prvi put objavljenom u časopisu *Linguistics* 1965. godine (Ivić 1998: 7–55). Pavle Ivić ističe da pod korelacijom Jakobson podrazumijeva koncept distinktivnih obilježja i da fonološku korelaciju čini niz binarnih opozicija definisanih opštim principom, koja se mogu zamisliti nezavisno od svakog para suprotnih pojmova (Ivić 1998: 14). Ideja binarnosti, nastavlja Pavle Ivić, već je postojala u prethodnim Jakobsonovim radovima, međutim, u djelima napisanim poslije 1930. Jakobson više nije koristio termin „korelacija“. To ne znači, smatra Pavle Ivić, da je Jakobson napustio koncept korelacije: naprotiv, proširio ga je, primjenjujući načelo binarnih distinktivnih obilježja. „U stvari, antinomija između korelativnih i disjunktivnih opozicija je bila nepouzdana. 'Korelacija' se primjenjivala samo na slučajeve gde su binarni karakter distinktivnog obeležja i postojanje barem dva para fonema koje su se na osnovu njega razlikovale bili najopipljiviji, tako da čak ni odnosi poput /s/ : /š/ = /z/ : /ž/ = /c/ : /č/ = /s/ : /dž/ nisu bili obuhvaćeni. Kasnija Jakobsonova istraživanja su omogućila da se otkriju korelacije i u slučajevima gde je on u početku video samo disjunkcije, tako da su obuhvaćene skoro sve opozicije između susednih fonema u modelu. Jedini izuzetak se tiče distinktivnih obeležja koja se u modelu javljaju samo u jednom paru fonema. Ovaj redak, poseban slučaj ne poništava princip.“ (Ivić 1998: 14–15). Suštinski važnim Ivić smatra distinktivnost glasovnih svojstava, zbog čega, po njegovim mišljenju, i može postojati velik broj fonema sačinjenih od ograničenijeg broja obilježja. „Činjenica da se u nekom fonološkom sistemu određeno distinktivno obeležje ne koristi na ovaj način utiče samo na funkcionalno opterećenje datog elementa u datom sistemu, a ne na princip po kome sistem funkcioniše. Verovatno zbog toga Jakobson nije uzeo u obzir takve usamljene slučajeve,

koji čine marginu između dosledne primene koncepata korelacije i DO (= distinktivnih obilježja, B. T.).“ (Ivić 1998: 14–15).

11. Pavle Ivić konstatuje da, pored niza izvrsnih zapažanja, Jakobsonovi stavovi sadrže dobar broj tvrdnji koje se moraju ispraviti. Recimo: „Stav da su korelacije i odnosi između disjunktivnih fonema nesamerljivi nametnuo je autoru niz veštačkih razdvajanja. Prenaglašavanje važnosti stilskih pojava u jeziku dovelo je do stava da u jeziku nema fakultativnih varijanti, već samo stilističkih [...]“ (Ivić 1998: 18). U nekoliko slučajeva, nastavlja Pavle Ivić, nedostaje distinkcija između fonetskih i fonoloških činjenica. Ove nedostatke on naziva prirodnim slabostima početne epohe jedne još uvijek nerazvijene teorije i nastavlja: „Ponekad se, međutim, stiče utisak da je autorov elan bio jači od opreza, tako da neke tvrdnje zvuče proizvoljno“. Kao konkretan primjer navodi Jakobsonovo objašnjenje cijepanja velarnih fonema u vezi sa prvom i drugom palatalizacijom. Po Ivićevu mišljenju nije opravdano u istu grupu svrstavati (kao „malo značajno spajanje“) dva strukturalno veoma različita dijalekatska razvoja: izjednačenje afrikata /č/ i /c/, čime se redukuje inventar fonema, i promjenu /dl/ > /gl/. Malo je vjerovatno, nastavlja Pavle Ivić, da bi povećanje broja primjera sa dugim vokalima za nekoliko procenata u jezicima sa trōt < tort moglo biti odgovorno za veću vitalnost dužina u tim jezicima u kasnijim periodima. On smatra da nije sasvim tačna i Jakobsonova tvrdnja da se u slovenskim jezicima bez distinktivne palatalizovanosti konsonanata vokalske opozicije prednji/zadnji i zaobljen/nezaobljen uvijek javljaju združeno, u parovima poput /e/ ~ /o/ pa navodi podatak da u nekim srpskohrvatskim govorima u Crnoj Gori, kao i u nekim lokalnim makedonskim i bugarskim govorima, postoji opozicija /ä/ ~ /a/, u izvjesnom broju slovenačkih i srpskohrvatskih govora /j/ ~ /i/, a i postojanje /ə/ ê u manjim ili većim arealima na područjima četiri južnoslovenska jezika implicira autonomiju opozicije po zaobljenosti. Međutim, nastavlja P. Ivić, više nego od nekoliko pojedinačnih diskutabilnih gledišta Jakobsonovi pogledi pate od načina na koji su napisani: „To je teško štivo, čak i za čitaoce kojima su autorovi koncepti i termini bliski. To je moralo predstavljati još veću teškoću prvim čitaocima, kojima je ta knjiga bila prva prilika da se upoznaju sa novim načinom razmišljanja. Pod pritiskom svojih ideja koje su se neprestano gomilale i međusobno prožimale na raznovrsne načine, Jakobson je obraćao mnogo više pažnje na same ideje nego na problem kako da ih učini popularnim (tek kasnije je postigao onu lucidnu jednostavnost koja je jedno od glavnih preimućstava njegovih novijih radova). Pisac Remarques nije uspeo da izbegne opasnost koja vreba mlade, nadarene i poletne autore sa nedovoljno nastavnog iskustva: precenio je svoju publiku.“ (Ivić 1998: 19–20).

12. U analizi Jakobsonovih principa prozodijske strukture u politonijskim jezicima sa politonijskim akcentom Pavle Ivić konstatuje da bi nova građa stavila pod znak pitanja apsolutnu vrijednost nekih od Jakobsonovih pravila: „Tako je akcentuacija slovenačkog govora Sela u suprotnosti sa principom da kratki vokali ne mogu imati udela istovremeno u korelaciji tonskog kretanja (Tonverlauf) i naglasaka (Tonstufen).“ (Ivić 1998: 21). Ukazujući na to da Jakobson posmatra standardnu srpskohrvatsku („novostokavsku“) akcentuaciju kao opoziciju između markiranih *vollsilbig* ili *übersilbig* akcenata (= „uzlazni akcenti“, po tradicionalnoj terminologiji) i nemarkiranih (i nedistinktivnih) *unvollsilbig* akcenata (= takozvani „silazni akcenti“), Pavle Ivić izriče ocjenu da je „ova sjajna koncepcija“ označavala proboj u lingvističkoj interpretaciji srpskohrvatske akcentuacije i da ona daleko više odgovara realnosti nego kasnija Jakobsonova kvalifikacija takozvanih uzlaznih akcenata kao „visokog tona“ i takozvanih silaznih akcenata kao „niskog tona“. Novija fonetska istraživanja su, po njegovom mišljenju, više puta dokazala da su novostokavski uzlazni akcenti u neutralnoj poziciji uvijek „*übersilbig*“, a da silazni akcenti obuhvataju samo inicijalnu moru (zbog čega su „*vollsilbig*“ u kratkim početnim slogovima, a „*unvollsilbig*“ u dugim).

13. Za niz Jakobsonovih članaka P. Ivić konstatuje da predstavljaju „minijatura remek-dela, primerne studije o pojedinim pitanjima“, dok za bilješku *Phoneme und Phonology* kaže da je vrijedna pažnje prvenstveno zato što sadrži prvu definiciju foneme kao skupa distinktivnih svojstava koja se istovremeno javljaju (Ivić 1998: 27). Ali slijedi kritička primjedba: „[...] u ovom tekstu bismo uzaludno tražili konkretnu analizu distinktivnih svojstava svake foneme, ne samo zato što je to sažeti rezime napisan za enciklopediju, već i stoga što ovo pitanje u to vreme ni samom autoru nije bilo potpuno jasno. Rešenje je došlo tek 1938, posle pauze od nekoliko godina u objavljivanju Jakobsonovih publikacija iz oblasti fonologije.“

14. Jedan od najvažnijih rezultata Pavle Ivić vidi u tome što je Jakobson prvi shvatio suštinu distinktivnih obilježja. O njima i fonološkim opozicijama Ivić piše: „Budući da su opozicije između fonema relevantne za opozicije između reči, bilo je prirodno zapitati se šta je relevantno za opozicije između fonema. Distinkciji između foneme i alofona pridružila se sada i odgovarajuća distinkcija u oblasti foničkih svojstava. Ne treba da iznenadi što je ova novina došla iz Praške škole, koja je stavljala naglasak na glasovnu prirodu fonema, a ne na njihovu distribuciju. U ovom svetlu, praška koncepcija se pokazala kao najplodnija; samo je ona mogla da ukaže na ceo jedan svet ispod fonemskog“ (Ivić 1998: 27–28). Pavle Ivić zaključuje da je, poslije uvođenja pojma foneme, otkriće distinktivnih obeležja bio najvažniji korak u razvoju fonologije.

15. Analizu po principu „pohvala + kritika“ Ivić nastavlja i u daljem izlaganju: „Bilo je neizbežno da teorija DO (= distinktivnih obilježja) sazri u praškom ambijentu, ali njenu kristalizaciju i sistematsku elaboraciju usporila je neodređenost distinkcija duž ose mogućih artikulacionih mesta konsonanata. Suštinski nova situacija je nastala kada je Jakobson prekinuo linear-nost ove ose i preobratio je u tri dimenzije: gravisan/akutski, kompaktan/difuzan, stridentan/blag (prema današnjoj terminologiji). Amorfnosti stupnjeviti odnos zamenjen je trima binarnim opozicijama. Jakobsonov zahtev da DO budu binarna dvostruko je zasnovan: na činjenici da su u većini slučajeva ona očigledno binarna i na okolnosti da je binarno predstavljanje DO najekonomičnije i najpogodnije za dalje operacije.“ (Ivić 1998: 28). Pavle Ivić konstatuje da je rad mnogih autora dokazao plodnost ove koncepcije i da nema mesta sumnji u njenu vrijednost „u načelu“. Međutim, za njega ostaje otvoreno pitanje da li je opravdano apsolutizovati ovaj pristup, podvrgavajući sve moguće slučajeve binarnoj analizi. I pored niza argumenata za i protiv, za Ivića to je još uvijek sporno. Jakobsonov pokušaj smanjenja broja mogućih opozicija između fonema sa više stotina na približno deset on karakteriše kao „divovski korak napred“, ali konstatuje da je pojednostavljenost plaćena povećanom složenošću računa. Objašnjenje je ovako dato: „Nasuprot sasvim prostim i jednolikim odnosima između foneme /A/ i foneme /B/, sada imamo distinkcije koje se zasnivaju na promenljivom broju obeležja, u kombinacijama koje se stalno menjaju. — Korišćenjem DO smanjuje se i broj elementarnih entiteta u fonologiji (npr. deset distinktivnih obeležja umesto trideset ili četrdeset fonema). Ali, opet, ova redukcija nije toliko dalekosežna, ako uzmemo u obzir činjenicu da su DO kombinacije dve jedinice (h i ne-h). Osim toga postoji i treća mogućnost, $\emptyset$ (= redundantnost datog obeležja za datu fonemu), tako da odsustvo znaka plus ne podrazumeva prisustvo znaka minus, i obrnuto, zbog čega je neophodna dalja specifikacija.“ (Ivić 1998: 28). Pavle Ivić zapaža da je u analizi zasnovanoj na obilježjima ponekad teže odrediti redundantnost nego se odlučiti za znak + ili -. Pri tome on ne osporava činjenicu da uvođenje distinktivnih obilježja bitno doprinosi jednostavnosti opisa. „S druge strane, sa čisto praktične tačke gledišta, pokušaj da se u svakodnevnoj lingvističkoj praksi simboli fonema zamene spiskovima ili kolonama pluseva, minusa i nula učinilo bi opise daleko nezgrapnijim.“ (Ivić 1998: 28).

16. Pavle Ivić daje analizu binarizma i kao vrste apstrakcije: „Danas nema nikakve sumnje da je takva apstrakcija i izvodljiva i korisna. Ali, vrednost apstrakcije zavisi, između ostalog, od toga koliko je koraka potrebno da bi se do nje došlo, polazeći od neposrednih datosti (i obrnuto), a takođe i od toga koliko su ti koraci proizvoljni. Način na koji se entiteti grupišu u (van-jezičkoj i jezičkoj) realnosti nije uvek podjednako prikladan za binarno

predstavljanje.“ (Ivić 1998: 29). Slabost binarizma on metaforički objašnjava: „Binarni metod, idealan za klasifikaciju uglova kocke, daleko je manje praktičan kada je reč o 47 vojnika postrojenih u vrstu. Tri tačke na ravni mogu se locirati: a) na način koji zahteva binarnu analizu (ili je bar dopušta), i b) na način koji takvu analizu čini proizvoljnom [...] Čak i sasvim laka binarna analiza skupa četiri objekta poređanih duž linije [...] nosi izvesne opasnosti [...]“ (Ivić 1998: 29).

17. Govoreći o ograničenjima binarne teorije distinktivnih obilježja, Pavle Ivić ukazuje na jedan od osnovnih zadataka — utvrđivanje nepogodnosti koje sadrži postojeći jezički materijal. „Za sada je o ovome moguće suditi uglavnom po tome do koje su mere Jakobson i njegovi saradnici i sledbenici bili u stanju da uklone teškoće koje su ometale pokušaje da se binarna analiza univerzalizuje.“ (Ivić 1998: 29). On smatra da se vrijednost distinkcije koje je Jakobson predložio može procijeniti na više načina. Jedan od njih je „[...] ispitivanje: 1) adekvatnosti njihovih definicija, motoričkih i akustičkih (tj. do koje mere te definicije pokrivaju sve slučajeve); 2) njihovog značaja za percepciju (da li psihološki testovi mogu dokazati da relativna bliskost fonema, onako kako je govornici osećaju, odgovara onoj koju je ustanovila analiza zasnovana na obeležjima, te da su slučajevi nerazlikovanja fonema ređi kada se dve foneme razlikuju po više od jednog obeležja); 3) njihovih korelata u anatomiji uha i mozga, tj. da li isti nervi i centri (i iste vrste reakcija) služe za identifikaciju i pamćenje svih opozicija za koje se pretpostavlja da se zasnivaju na istom obeležju; 4) mogućnosti njihove neutralizacije unutar sistema (kao u slučaju poljskog /g/ koje ima bezvučni i zvučni alofon); 5) njihovog značaja za distribuciju fonema, što se može manifestovati na dva načina: a) kada sve foneme koje imaju jedno DO obrazuju distribucionu klasu; b) kada se obeležje može neutralisati u fonemskom lancu (kao u slučajevima asimilacije po zvučnosti i harmonije vokala); 6) dijahronog ponašanja fonema, koje se manifestuje na dva načina: a) glasovnim promenama (direktne mutacije bi trebalo da budu moguće samo između susednih fonema u sistemu); b) asimilacijama i disimilacijama (ovde bi aktivni principi trebalo da budu distinkcije na kojima počiva struktura).“ (Ivić 1998: 30–31).

18. Pavle Ivić se na različite načine kritički osvrće na binarističko tumačenje korelacija. On, recimo, ističe sljedeće slabosti, nedostatke i pogrešnosti u pristupu Romana Jakobsona: postoji nedovršenost (Ivić 1998: 31), tema uopšte nije iscrpljena (31), još dosta treba uraditi prije nego što konačni sudovi budu mogući (31), psihološki testovi pokazuju neuvjerljivost rješenja (31, 35), nema dovoljno dokaza (32, 33, 35), mogu se navesti i drugi primjeri (32), treba prikupiti dodatnu građu (33), analiza ne čini sliku jasnijom (35), materijal nije Jakobsonov (39), u većini radova je zastupljeno atomizirano predstavljanje materijala bez statističkog pregleda (39), postoje

razlike u načinu prikazivanja i definisanja jezičkih podataka (40), rješenja su neprikladna (41), Jakobson je bio zainteresovaniji za to da smanji broj distinktivnih obilježja nego da insistira na strogoj binarnosti (41), zaobilazi se drugi problem (42), analiza nije slobodna od neprikladnosti (41), zaključak ne bi mogao važiti za druge slučajeve (47), neophodna je revizija rečenog (49) itd. Međutim, sve to Pavlu Iviću nije smetalo da izvuče pozitivan zaključak o binarnom pristupu i da Jakobsona nazove „najvećim lingvistom naše epohe“ (Ivić 1998: 54).

19. Romanu Jakobsonu je, naravno, bila poznata Ivićeva oštra, ali dobronamjerna kritika. O tome na koji je način on reagovao piše Milka Ivić: „[...] kad su mu [Romanu Jakobsonu], šezdeset sedme, za vreme njegove predavačke aktivnosti u Tokiju, tamošnje kolege — univerzitetski profesori zatražili da im preporuči nekog elitnog fonologa sa kojim bi se posavetovali oko predstojećeg ospeznog fonološkog proučavanja japanskih dijalekata, on je, bez dvoumljenja, ukazao na svog kritičara [...]“ (Ivić 1997: 7–8).

20. Teoretske poglede koje je Pavle Ivić iznio u kritičkom valorizovanju fonološkog binarizma on je dalje razvijao i produbljivao u konkretnim fonološkim istraživanjima. Ali to je predmet posebnog rada.

CITIRANA LITERATURA

- Belić 1998: **Belić, Aleksandar**. Opšta lingvistika. — Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. — 589 s.
- Ivić 1998: **Ivić, Pavle**. Roman Jakobson i razvoj fonologije. — In: Ivić Pavle. Celokupna dela — X/1: Rasprave, studije, članci. 1. O fonologiji. — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. — S. 7–55.
- Ivić 1997: **Ivić, Milka**. Svetsko putovanje ideja Romana Jakobsona. — In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. — Beograd: MSC. — 26/2. — S. 5–10.
- Kostić 1987: **Kostić, Đorđe**. Operativna gramatika srpskohrvatskog jezika. — Beograd: Prosveta. — 333 s.
- Stevanović 1972: **Stevanović, Mihailo**. Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije. — In: Južnoslovenski filolog. — Beograd. — Knj. XXIX, sv. 1–2. — S. 81–103.
- Tošović 2001: **Tošović, Branko**. Korelaciona sintaksa : projekcional. — Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz. — 456 s.
- Vuković 1967: **Vuković, Jovan**. Sistem srpskohrvatskih glagolskih oblika u vremenskim i funkcionalnim međuodnosima (korelacijama). — In: Vuković Jovan. Sintaksa glagola. — Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. — 419 s. — S. 354–408.

Бранко Тошович (Грац)

КОРРЕЛЯЦИЯ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Резюме

Настоящий анализ состоит из трех частей.

В первой части рассматриваются основные аспекты корреляции (денотация, сигнификация, номинация, аппликация и классификация). Автор выделяет корреляционные параметры (всего 21), лежащие в основе языковых отношений.

Вторая часть посвящена описанию отношений. В ней автор останавливается на корреляционных взглядах Александра Белича, Йована Вуковича, Михаила Стевановича и Джордже Костица.

В третьей части проводится анализ вклада Павла Ивича в толкование интралингвистических отношений. Центральная часть этого раздела посвящена критической оценке П. Ивичем фонологического бинаризма Романа Якобсона.